

PROČ MÁ JEŽEK BODLINY PŘILEHLÉ K TĚLU, ALE NEMÁ TĚLO PŘILEHLÉ K BODLINÁM? K CHARAKTERISTICE INHERENTNĚ RECIPROČNÍCH PREDIKÁTŮ

Markéta LOPATKOVÁ, Václava KETTNEROVÁ,

Univerzita Karlova, Matematicko-fyzikální fakulta, Ústav formální a aplikované
lingvistiky, Praha, Česká republika

E-mail: {lopatkova,kettnerova@ufal.mff.cuni.cz}

ORCID: 0000-0002-3833-9611, 0000-0001-9694-1304

Towards characteristics of inherently reciprocal predicates

Abstract

Reciprocity represents one of core research issues in current linguistics. However, identification of inherently reciprocal predicates, i.e., predicates that bear the feature of mutuality in their lexical meaning, have proven to be a challenge, as the criterion of the so called strong reciprocity, adopted from formal semantics and defined with respect to a predicate in all its instances, appears to be too strict for natural language predicates. In this paper, inspired by Gleitman & Partee (2022, ms.), we redefine this criterion, applying it not to all instance of a predicate but to its individual instances. This weaker definition allows us to group predicates of a natural language in a more appropriate way, as we illustrate on description of mutuality in the VALLEX lexicon, where the classification of verbs with respect to mutuality reliably predict syntactic behavior of predicates in simple reciprocal constructions.

Keywords: mutuality, reciprocity, inherently reciprocal predicate, lexical meaning

1 Vymezení problému

Predikáty přirozeného jazyka vyjadřují situace (děje či stavy), které jsou charakterizovány určitou množinou participantů a vztahy mezi těmito participanty; tyto situace mohou být jazykem různě strukturovány. V kontextu inherentně recipročních predikátů je pro jazykovou strukturaci situace podstatný vztah vzájemnosti mezi participanty. Terminologicky zde odlišujeme vzájemnost jakožto sémantickou hodnotu a reciprocitu, kterou označujeme soubor formálních prostředků umožňujících tuto sémantickou hodnotu vyjádřit (viz např. Haspelmath, 2007).

Jako **situace vyjadřující vzájemnost** bývá označována taková predikátem popisovaná situace, která se týká dvou participantů *A* a *B* daného predikátu, kdy je vztah participantu *A* k participantu *B* stejný jako vztah *B* k *A* (Haspelmath, 2007); nadále o takovýchto predikátech mluvíme jako o predikátech vyjadřujících vzájemnost (mezi danými participanty) a o vztahu mezi těmito participanty jako o vztahu vzájemnosti (či jednodušeji pouze o vzájemnosti). Například adjektivum *přilehlý* se vyznačuje dvěma participanty, které mezi sebou mají vztah vzájemnosti: vztah *muzea* k *chrámu* je v příkladech (1a) a (1b)

stejný jako vztah *chrámu* k *muzeu*, tedy jsou *k sobě vzájemně přilehlé*; predikát *přilehlý* zde tedy splňuje uvedenou podmínku a lze jej tak řadit mezi predikáty vyjadřující vzájemnost.

Jak ilustrují příklady (1a) a (1b), k vyjádření vztahu vzájemnosti mezi participanty *muzeum* a *chrám* není v případě predikátu *přilehlý* třeba žádných specifických gramatických prostředků. Z toho lze vyvodit, že tento predikát musí nést rys vzájemnosti mezi uvedenými participanty ve svém lexikálním významu. Tento typ predikátů zde (v souladu s českou literaturou, viz zejm. Panevová, 2007) označujeme jako inherentně reciproční predikáty.

Ovšem i v případě takovýchto predikátů lze nalézt mnoho dokladů, v nichž je mezi zasaženými participanty zřetelná asymetrie, viz příklad (2a) a jeho parafrázi (2b) s participanty vyměněnými v syntaktických pozicích: zatímco první příklad působí náležitě, druhý hodnotíme jako nepřijatelný. Vzhledem k této asymetrii vzniká otázka, zda predikát *přilehlý* je skutečně inherentně recipročním predikátem, nebo zda je u něj vzájemnost pouze zdánlivá. Rozpor v hodnocení příkladů v (1) a (2) tak vyvolává otázku, zda je náležité formulovat podmínku vzájemnosti vzhledem k predikátu jako takovému (tj. predikátu ve všech jeho instancích).

- (1) a. ... krásná, krajkově lehká renesance místního muzea **přilehlého** k farnímu chrámu
Povýšení svatého Kříže. (SYN v10)
b. ... farní chrám Povýšení svatého Kříže **přilehlý** ke krásné, krajkově lehké renesanci
místního muzea.
- (2) a. Bodliny měl ježek hladce **přilehlé** k tělu a čumáček si zabořil do měkkého
chlupatého bříška. (SYN v10)
b. *Tělo měl ježek hladce **přilehlé** k bodlinám a ...

V lexikografickém zpracování predikátů usilujícím o úplný popis jejich syntaktických rysů je vymezení skupiny predikátů intuitivně řazených jako inherentně recipročních odůvodněno skutečností, že tyto predikáty vyžadují jinou míru jazykového značení v syntakticky recipročních konstrukcích, než je tomu v případě predikátů, které takto řazené nejsou, viz závěry Kettnerové a Lopatkové (2020). Vzájemnost, jakožto sémantická hodnota obsažená v lexikálním významu predikátu, se tak jeví jako syntakticky relevantní rys predikátů, s nímž syntaktické popisy musí nutně počítat.

V této studii se proto soustředíme na otázku, jak lépe vymežit vzájemnost v přirozeném jazyce, s důrazem na vzájemnost vyjadřovanou inherentně recipročními predikáty. Dále se zabýváme otázkou, o čem u těchto predikátů svědčí výše ilustrované asymetrie mezi participanty a jak tyto aspekty integrovat do lexikografického zpracování.

Nejprve uvedeme formální vymezení vzájemnosti uváděné v literatuře a důsledky takového vymezení pro identifikaci inherentně recipročních predikátů (odd. 2), poté se budeme věnovat otázce asymetrie u inherentně recipročních predikátů (odd. 3), dále způsobu, jak lze inherentně reciproční predikáty pro účely lexikografického zpracování spolehlivě vymežit (odd. 4), a nakonec představíme využití tohoto vymezení ve slovníku VALLEX (odd. 5).

2 Formální vymezení vzájemnosti a jeho limity pro predikáty přirozeného jazyka

2.1 Formální vymezení vzájemnosti najdeme v řadě studií zabývajících se formální sémantikou. Jednu z často citovaných definic uvádí Langendoen (1978), který zavedl následující **podmínku silné reciprocity** pro takzvané elementární reciproční věty ARr (kde A je množina velikosti alespoň 2, R je relace na této množině a r příznak reciprocity):

- (i) $\forall x, y \in A \quad (x \neq y \rightarrow R(x, y))$.

Tato podmínka určuje, že pro (jakékoli) dva různé reciprocitou zasažené participanty *A* a *B* predikátu *P*, který vyjadřuje relaci (tedy vztah) *R*, musí platit ekvivalence $P(A,B) \leftrightarrow P(B,A)$. Tedy $P(A,B)$ a $P(B,A)$ musí mít stejné pravdivostní podmínky: z $P(A,B)$ musí vyplývat $P(B,A)$ a naopak. Obdobnou definici nacházíme též např. u Dalrympleové et al. (1998), Königa a Kokutaniho (2006)¹ a Königa a Gasta (2008).

2.2 V přirozeném jazyce² ovšem takto silné podmínce (i) plně vyhovují pouze predikáty v tzv. syntakticky recipročních konstrukcích, tedy v konstrukcích typu (3a), jak upozorňují např. již König a Kokutani (2006), podobně též Evans (2008) a Rákosi (2008). **Syntakticky reciproční konstrukce** jsou takové konstrukce, v nichž jedna syntaktická pozice vyjadřuje oba participanty ve vztahu vzájemnosti (typicky jde o plurálový subjekt) a další syntaktická pozice bývá obsazena s nimi koreferujícím výrazem (v češtině obvykle reflexivním osobním zájmenem).³ Participanty ve vztahu vzájemnosti jsou tak mapovány na obě tyto syntaktické pozice; ze syntaktického hlediska jde o pozice, v nichž jsou příslušné participanty vyjádřeny v základových (syntakticky nerecipročních) konstrukcích těchto predikátů. Např. konstrukce (3a) představuje syntakticky reciproční konstrukci predikátu *potřebovat*: dva participanty ve vztahu vzájemnosti jsou v této konstrukci vyjádřeny jednak koordinovanou skupinou v pozici subjektu (*zakladatelé a investoři*), jednak reflexivním osobním zájmenem v pozici přímého objektu (*se*), které s danou koordinovanou skupinou koreferuje. V této syntakticky reciproční konstrukci predikátu *potřebovat* má participant *zakladatelé* k participantu *investoři* totožný vztah, jako má participant *investoři* k participantu *zakladatelé*. Věty (3a) a (3b) tak mají stejné pravdivostní podmínky a z jejich pravdivosti vyplývá pravdivost věty (3c) a zároveň i pravdivost věty (3d), které představují základové konstrukce tohoto predikátu. Oproti tomu predikát *potřebovat* ve své základové konstrukci vzájemnost mezi uvedenými participanty nevyjadřuje: z pravdivosti věty (3c) jistě neplyne pravdivost (3d) (ani pravdivost (3a)).

- (3) a. *Zakladatelé a investoři se navzájem potřebují*, ... (SYN v10)
 b. *Investoři a zakladatelé se navzájem potřebují*, ...
 c. *Zakladatelé potřebují investory*.
 d. *Investoři potřebují zakladatele*.

Podmínce silné reciprocity (i) za určitých okolností vyhovují též **základové konstrukce** některých predikátů. V těchto případech není vzájemnost mezi zasaženými participanty vyjádřena žádnými gramatickými prostředky ani specifickými lexikálními

¹ König a Kokutani (2006) označují predikáty splňující danou podmínku jako symetrické predikáty. Tomuto termínu se zde vyhýbáme, neboť (jak reflektují mnozí autoři a jak též tematizujeme v odd. 3) konstrukce vyjadřující vzájemnost typicky nejsou zcela symetrické, viz též Kemmerová (1993) nebo Haspelmath (2007).

² V tomto textu se soustředíme na případy, kdy každý z participantů ve vztahu vzájemnosti referuje k jedné entitě, jelikož v těchto případech jsou vztah vzájemnosti mezi participanty a možné asymetrie nejzřetelnější. Odhlížíme tak od situací, kdy jednotlivé participanty mohou referovat k plurálovým entitám (*děti, skupina účastníků* apod.); v takových případech mohou být vztahy mezi jednotlivými referenty různé, viz zejm. Dalrympleová et al. (1998). Kromě silné reciprocity (kdy je každý referent ve vztahu vzájemnosti s každým dalším referentem, např. *Všichni účastníci se znali navzájem*.) se též vymezuje např. slabá reciprocita (kdy je každý referent ve vztahu vzájemnosti s alespoň jedním dalším referentem, např. *Každý účastník se vzájemně znal s nějakým jiným účastníkem*.) nebo řetězová reciprocita (např. *Děti seděly vedle sebe na plotě*.) apod.

³ Nutno podotknout, že takový popis platí pro reciproční konstrukce sloves. V případě recipročních konstrukcí podstatných a přídavných jmen je situace složitější (k reciprocitě přídavných jmen viz např. Kettnerová & Kolářová, ms.).

prostředky (typu *navzájem, vzájemně, spolu* apod.)⁴ a zasažené participanty zůstávají rozloženy do separátních syntaktických pozic. Z toho lze vyvodit, že rys vzájemnosti mezi danou dvojicí participantů musí být přímo součástí lexikálního významu predikátu. Takovou charakteristiku vykazuje např. predikát *bojovat*, jehož základové konstrukce vyjadřují vztah vzájemnosti mezi participanty vyjádřenými v pozicích subjektu a nepřímého objektu, viz např. věty (4a) a (4b): z pravdivosti věty (4a) vyplývá pravdivost věty (4b) a naopak.⁵

- (4) a. *Éomer sestoupil z koně a **bojoval** s Uglúkem meč proti meči.* (SYN v10, upraveno)
b. ... a Uglúk **bojoval** s Éomerem meč proti meči.

K predikátům nesoucím rys vzájemnosti v lexikálním významu, tedy k inherentně recipročním predikátům, bývají tradičně řazena slovesa, a to jednak nereflexivní slovesa (např. *sousedit*), reflexiva tantum (např. *hádat se, podobat se, setkat se*) a dále odvozená reflexivní slovesa⁶ (např. *dohadovat se, líbat se, pozdravit se, smíchat se*). Dále mezi inherentně reciproční predikáty patří též některá substantiva (např. *diskuse, komunikace, shoda, rozhovor, sdílení*), adjektiva (např. *podobný, příbuzný, spřátelený, totožný*) a některá adverbia (např. *blízko, kolmo*).⁷

2.3 Zatímco podmínka silné reciprocity (i) je spolehlivým kritériem pro testování vzájemnosti v syntakticky recipročních konstrukcích, v případě základových konstrukcí inherentně recipročních predikátů se její platnost jeví jako omezená. Mnozí autoři, např. König a Kokutani (2006) a Rákosi (2008), si všimají, že základové konstrukce inherentně recipročních predikátů (v nichž jsou participanty rozloženy do samostatných syntaktických pozic, viz např. příklady (4a) a (4b) výše) mohou vykazovat jistou asymetrii; König a Kokutani (2006) ji neformálně charakterizují jako asymetrii týkající se kontroly, iniciativy či perspektivy, ze které jsou událost či stav vyjadřované predikátem nahlíženy. Např. predikát *podobat se* představuje inherentně reciproční sloveso, jelikož platí, že

⁴ Příznak reciprocity *r* z Langendoenovy definice je tedy formálně nevyjádřený.

⁵ Zdůrazněme, že rozdíl mezi dvojicí (4a) a (4b) nejde pouze na vrub jinému aktuálnímu členění. Aktuální členění operuje až na syntakticky hierarchizované větné struktuře, kdy jsou referenti rozmístěni do syntaktických pozic: dvě věty se tak liší (pouze) v aktuálním členění v případě, že jsou referenti vyjádřeni v totožných syntaktických pozicích, ale liší se jejich slovosled. Ve dvojicích vět (4a) a (4b) však rozdíly v interpretaci vět vyplývají z jejich odlišné syntaktické hierarchizace, kdy pozici subjektu zaujímá pokaždé jiný referent. Parafrází (4a) lišící se (pouze) aktuálním členěním by např. byla konstrukce (4c), parafrází (4b) pak (4d).

(4) c. ... s Uglúkem **bojoval** Éomer meč proti meči.

d. ... a s Éomerem **bojoval** Uglúk meč proti meči.

⁶ Z odvozených reflexivních sloves lze vydělit skupinu tzv. odvozených inherentně recipročních sloves, která rys vzájemnosti nabývají slovtvorným procesem (srov. *líbat* → *líbat se, pozdravit* → *pozdravit se*; viz zejm. Panevová, 2007). Tato slovesa nesou ve svém lexikálním významu rys vzájemnosti mezi některými ze svých participantů, zatímco jejich nereflexivní základová slovesa takovým rysem nedisponují (srov. např. *Rosalie a Nettie pozdravily pana Gaunta ...* (SYN v10) vs. *Rosalie a Nettie se pozdravily s panem Gauntem ...*, kde pouze konstrukce slovesa *pozdravit se* vyjadřuje vzájemnost mezi participanty).

Pergler (2022) navrhuje tyto případy chápat jako specifický typ konstrukcí nereflexivního slovesa. Toto pojetí však oslabuje skutečnost, že tyto případy jsou zúžené na určité sémantické okruhy sloves, dále že těchto sloves je jen omezený počet a že často podléhají sémantickým posunům, které v důsledku vedou i k odlišným syntaktickým vlastnostem, více viz Kettnerová & Lopatková (ms.).

⁷ Třídění inherentně recipročních predikátů na příkladu ruštiny představuje Knjazev (2007), ve slovenštině je vymezuje Ivanová (2020).

pokud se participant *A* podobá participantu *B*, pak se také participant *B* podobá participantu *A*. Jak ilustrujú príklady (5a) a (5b), *podobá-li se Sylva královně Nefretété*, pak se též *královna Nefretété musí podobat Sylvě*. Přesto je sporné, zda mají věty s participanty vyměněnými v syntaktických pozicích stejné pravdivostní podmínky: není zřejmé, zda z pravdivosti věty (5a) vyplývá též pravdivost věty (5b).

(5) a. *Sylva se trochu podobala královně Nefretété ...* (SYN v10, upraveno)

b. *Královna Nefretété se trochu podobala Sylvě ...*

Jak upozorňuje Panevová (2007), v konstrukcích s participanty rozloženými do různých syntaktických pozic je možné asymetrii dále zvýraznit např. kontextem či adverbialii rozvíjejícími sloveso, a tím vzájemnost mezi participanty u daného predikátu zcela blokovat (srov. též Knjazev, 2007). Např. přestože sloveso *diskutovat* lze považovat za inherentně reciproční sloveso (z (6a) plyne (6b) a naopak), adverbialie vztahující se k subjektu může takovou interpretaci blokovat: z věty (6c) jistě neplyne (6d), neboť Marie se může např. nudit, takže odpovídá na půl pusy.⁸ Podobně jistě nemají stejné pravdivostní podmínky věty (7a) a (7b).

(6) a. *Petr diskutuje s Marií.*

b. *Marie diskutuje s Petrem*

c. *Petr vášnivě diskutuje s Marií.*

d. *Marie vášnivě diskutuje s Petrem.*

(7) a. *Ivan se líbá s Olgou s chutí/rád.* (viz Panevová, 2007, příklad (9a))

b. *Olga se líbá s Ivanem s chutí/ráda.* (viz Panevová, ibid., příklad (9b))

Nelze-li tedy na základě podmínky (i) spolehlivě testovat, zda základové konstrukce predikátů vyjadřují, či nevyjadřují vzájemnost mezi zasaženými participanty, pak též na jejím základě není možné bezpečně určit, které z predikátů jsou inherentně reciproční a které nikoli. V následujícím oddíle se zabýváme otázkou, co je v základových konstrukcích inherentně recipročních predikátů zdrojem asymetrie.

3 Otázka asymetrie v základových konstrukcích inherentně recipročních sloves

3.1 Zatímco u výše zmíněných autorů zůstávají asymetrie v konstrukcích inherentně recipročních predikátů spíše jen neformálním postřehem, Gleitmanová et al. (1996) této otázce věnovali rozsáhlou studii založenou na psycholingvistických experimentech. Tito autoři si všímají skutečnosti, že i predikáty, které mluvcí intuitivně chápou jako predikáty inherentně reciproční (v terminologii autorů symetrické, např. *similar, equal, meet, near*), vytvářejí **konstrukce s asymetrickou interpretací**. Pomocí série psycholingvistických experimentů nejprve ověřili, že se mluvcí překvapivě dobře shodují v rozlišování inherentně recipročních predikátů a těch, které vzájemnost ve svém významu nenesou (autory označovaných jako asymetrické predikáty, např. *hit, see, follow, below*). Další z experimentů však ukázal určitý paradox, kdy mluvcí dvě věty s týmž inherentně recipročním predikátem, v nichž však byly participanty vyměněny v syntaktických pozicích, viz např. věty (8a) a (8b) a věty (9a) a (9b), hodnotili jako významově rozdílné. Zatímco větu (8a) lze číst jako sdělení o právech občanů, které bychom mohli parafrázovat tak, že *i ten nejobyčejnější občan má stejná práva jako prezident*, sdělení věty (8b) je zcela jiné a lze ho opsat tak, že *prezident se chová stejně (špatně) jako ten poslední občan*; podobně zatímco věta (9a) hovoří o aktivitě *Maryl Streep*, (8b) popisuje aktivitu *mé sestry*.⁹

⁸ Podobný příklad *Ona izbegala menja. Ja s nej zdorovalsja, ona ele otvečala.* uvádí např. Knjazev (ibid., příklad (14)).

⁹ Ve shodě s pozorováním Königa a Kokutaniho (2006) pak mluvcí indikovali signifikantně menší změnu významu, pokud byly oba zasažené participanty vyjádřené v jediné syntaktické pozici, avšak

- (8) a. *The humblest citizen is equal to the President.* (Gleitman et al., 1996)
 b. *The President is equal to the humblest citizen.*
- (9) a. *Meryl Streep met my sister.* (Gleitman et al., 1996)
 b. *My sister met Meryl Streep.*

3.2 Experimenty provedené Gleitmanovou et al. (1996) ukázaly, že výměna referentů v syntaktických pozicích vede ke změně významu vět, tedy že rozdílné přiřazení referentů do syntaktických pozic je spojeno s jejich rozdílnou sémantickou interpretací, a to bez ohledu na to, zda šlo o predikáty nesoucí rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu či o predikáty bez tohoto rysu.¹⁰ Z toho nutně vyplývá, že syntaktické pozice samy o sobě nesou určitý význam, které referentům přidělují. Autoři pro popis významů syntaktických pozic přejímají z kognitivní lingvistiky role **Figure (Varianta)** a **Ground (Referent)**: subjekt¹¹ je vždy spojen s rolí Varianta a objektová pozice (v širokém slova smyslu, tedy jak přímého, tak nepřímého objektu) s rolí Referent. Dle autorů jsou pak tyto obecné principy větné interpretace u inherentně recipročních predikátů zdrojem výše zmíněných asymetrií. U jednotlivých sémantických typů těchto predikátů se pak tyto významové rozdíly projevují různě.

V případě stavových predikátů zahrnujících srovnání (v širokém slova smyslu) je Varianta v subjektu srovnávanou entitou, zatímco Referent v objektové pozici představuje referenční entitu, s níž je prvně uvedená srovnávána. Např. ve větě (10a) je to tedy *Milón z Krotónu*, zaujímající pozici subjektu, kdo je hodnocen jako Varianta, tedy srovnávaná entita, a *Hérakles* v pozici nepřímého objektu slouží jako Referent, se kterým je *Milón z Krotónu* srovnáván. Ve větě (10b) je to naopak *Hérakles*, kdo je srovnáván s *Milónem z Krotónu*. Podobně ve větě (5a) výše je referenční entitou *královna Nefretété*, s níž je *Sylva* srovnávána, zatímco ve větě (5b) je touto referenční entitou *Sylva* a s ní je srovnávána *královna Nefretété*.

V případě predikátů označujících prostorové vztahy je Varianta v subjektu entitou pohybující se nebo umístěnou vzhledem k jiné entitě, tedy Referentu umístěnému v objektové pozici: např. ve větě (11a) s dějovým predikátem *blížít se* je to mluvčí, kdo je vzhledem k *propasti* pohybující se entitou, zatímco ve větě (11b) je touto pohybující se entitou *propast*; dále ve větě (12a) se stavovým predikátem *přilehlý* je to poloha *uší*, která je určována vzhledem k *hlavě*, zatímco ve větě (12b) je tomu naopak.

jejich pořadí v koordinované skupině se lišilo, viz příklady (8c) a (8d). Nutno ovšem podotknout, že tento experiment spíše vypovídá o tom, jak velký dopad na význam věty má pořadí participantů v koordinaci, nežli o tom, jak význam věty ovlivňuje rozmístění participantů v syntaktických pozicích.

- (8) c. *The humblest citizen and the President are equal.*
 d. *The President and the humblest citizen are equal.*

¹⁰ U predikátů bez rysu vzájemnosti byly ovšem významové rozdíly mezi větami s participanty vyměněnými v syntaktických pozicích (oproti větám s inherentně recipročními predikáty) hodnoceny, v souladu s očekáváním, jako výrazně významnější.

¹¹ Nutno podotknout, že Gleitmanová et al. (ibid.) zkoumali případy sponových konstrukcí s adjektivy a případy plnovýznamových sloves, kde hierarchicky výše postavená pozice v konstrukci je pozice subjektu. Hierarchicky výše postavenou pozicí však může být u sloves i přímý objekt (např. ... *že srovnávat Španělsko s Koreou je asi stejné, jako porovnávat Bratislavu s Chicagem*). Dále u adjektiv lze pozorovat, že Varianta není spojena jen s pozicí subjektu, ale s různými povrchovými pozicemi realizovanými často mimo adjektivní skupinu: může jít zejm. o větný člen rozvíjený tímto adjektivem (např. *uši níže v příkladu (12a) Díky uším, přilehlým k hlavě ...*) či o pozici subjektu sponového slovesa *být* (např. *Milón* v parafrázi (10a) *Milón ... je srovnávaný s Héraklem*). K recipocitě u adjektiv viz Kettnerová & Kolářová (ms.).

U dějových predikátů má pak Varianta v subjektu spíše agentní rysy, zatímco Referent v objektové pozici spíše patientní rysy, viz příklady (13a) a (13b), v nichž je jako entita vykazující aktivní podíl na ději hodnocen jednou *Titanic* a podruhé *ledovec*. Podobně viz též příklady (14a) a (14b) s adjektivem *sdílený*. Distinkce Varianta vs. Referent tak u těchto predikátů odpovídá rozdílu mezi Agentem a Patientem;¹² sémantický dopad tohoto rozdílu je pak mnohem větší, než je tomu u stavových predikátů, jak potvrzují autory provedené experimenty.

- (10) a. *Mezi legendárními sportovci zaujímá první místo Milón z Krotónu, obr a silák, který je současníky i potomky srovnávaný s Héraklem.* (SYN v10)
 b. *?Hérakles je současníky i potomky srovnávaný s Milónem z Krotónu, obrem a silákem.*
- (11) a. *... běžím temnou chodbou, za sebou slyším dunění valčího se kamene, podlaha se propadá, blížím se k propasti ...* (SYN v10, upraveno)
 b. *?... běžím temnou chodbou, za sebou slyším dunění valčího se kamene, podlaha se propadá, blíží se ke mně propast ...*
- (12) a. *Díky uším, přilehlým k hlavě, vypadal upraveně ...* (SYN v10, upraveno)
 b. *?Díky hlavě, přilehlé k uším, vypadal upraveně ...*
- (13) a. *Titanic se srazil s ledovcem přesně dvacet minut před půlnocí.* (SYN v10, upraveno)
 b. *?Ledovec se srazil s Titanicem přesně dvacet minut před půlnocí.*
- (14) a. *Podíváme-li se na strukturu daní sdílených obcemi s vyššími územními samosprávnými celky ...* (SYN v10)
 b. *Podíváme-li se na strukturu daní sdílených vyššími územními samosprávnými celky s obcemi ...*

3.3 Při porovnávání variant (a) a (b) v příkladech (5) a (10) až (13) je zřejmé, že jedna z variant se typicky jeví jako přirozenější (zde jde o věty (5a) a dále (10a) až (13a)), zatímco druhá jako méně přijatelná (jde o věty (5b) a (10b) až (13b)).¹³ V příkladech variant (a) odpovídá rozmístění entit v syntaktických pozicích, které v sobě zahrnuje jejich interpretaci z hlediska rolí Varianta a Referent, naší zkušenosti se světem. Např. z dvojice entit *Sylva* a *královna Nefretété* v (5a) je pravděpodobnější referenční entitou druhá z uvedených entit, tedy *královna* proslulá svou krásou; v případě dvojice *Milón z Krotónu* a *Hérakles* v (10a) jde o *Hérakla*, který jako mýtický hrdina pravděpodobněji představuje referenční entitu, s níž porovnáváme zápasníka *Milóna z Krotónu*. Podobně v případě dvojice *uši* a *hlava* v příkladu (12a) jde o *uši*, které jsou umístěny vzhledem k *hlavě*, nikoli naopak. U dějových predikátů se různá míra přijatelnosti variant, v nichž jsou entity vyměněny v syntaktických pozicích, projevuje v případě, že jedna z entit na základě naší znalosti světa nemá rysy aktivního původce děje, srov. dvojice příkladů v (11) a (13). U příkladu (14) s dějovým predikátem *sdílený* tento rozdíl v přijatelnosti necítíme, neboť jak *obce*, tak *územní samosprávné celky* mohou být v běžném kontextu aktivními původci děje.

Oproti tomu ve variantách (b) je přiřazení rolí Varianta a Referent s našimi znalostmi světa v rozporu, resp. vyžaduje specifický kontext, ve kterém je taková interpretace možná. Gleitmanová et al. (1996) k těmto variantám podotýkají, že nejsou vyloučené, jsou však náležité pouze v takovém kontextu, kdy referenti mají jiný podíl na ději/stavu, než je tomu ve variantách (a) vyjadřujících typičtější kontexty. Např. varianta (10b) je adekvátní

¹² Role *Patiens* je zde pojímána velmi široce, může též jít o specifitější roli, např. viz roli *Recipienta* v příkladu (14).

¹³ Tyto varianty zde uvozujeme otazníkem.

v kontextu, kdy je to *Milón z Krotónu*, kdo disponuje nějakou vlastností, na jejímž základě je s ním *Hérakles* srovnáván. Varianta (11b), resp. (13b), je pak adekvátní např. v kontextu zemětřesení, kdy se *propast* neustále rozšiřuje, resp. kdy je to *ledovec*, který se pohybuje, a kdy tak tyto referenti mají aktivní podíl na ději vyjádřeném slovesy *blížít se*, resp. *srazit se*. U varianty (12b) není sice vhodný mimojazykový kontext zřejmý, přesto ho ani zde nelze zcela vyloučit.

3.4 Z uvedených pozorování tedy plyne, že inherentně reciproční predikáty nesou ve svém významu rys vzájemnosti mezi určitými participanty; jsou-li však tyto participanty vyjádřeny v základových konstrukcích, pak mezi nimi nutně vzniká (více či méně patrná) asymetrie, která vyplývá ze sémantických vlastností syntaktických struktur (uplatňovaných i mimo tyto predikáty). Tato asymetrie je v základových konstrukcích nejméně patrná tam, kde jsou příslušní referenti co nejvíce sémanticky i pragmaticky homogenní, viz výše dvojice příkladů (1a) a (1b) a dále (6a) a (6b). Naopak se asymetrie výrazněji projevuje tam, kde referenti sémantickou a pragmatickou jednotu nevykazují, viz výše dvojice příkladů (2a) a (2b) a dále dvojice ve variantách (a) a (b) v příkladech (10) až (13); v tomto případě pak konstrukce s referenty vyměněnými v syntaktických pozicích typicky nemají stejné pravdivostní podmínky.

Na konstrukce s inherentně recipročními predikáty, v nichž jsou zasažené participanty strukturovány v separátních syntaktických pozicích, proto nelze beze zbytku uplatňovat podmínku silné reciprocity (i) vyžadující stejné pravdivostní podmínky při výměně participantů v relevantních syntaktických konstrukcích. Toto pojetí proto v následujícím oddíle rozvolňujeme.

4 Vzájemnost jako vlastnost predikátu vs. vzájemnost jako vlastnost některých jeho instancí

Obecně přijímané vymezení predikátů vyjadřujících vzájemnost tuto vlastnost pojímá jako vlastnost daného predikátu: podmínka (i) v odd. 2, označovaná jako podmínka silné reciprocity, tak musí platit pro všechny instance tohoto predikátu, tedy pro libovolné obsazení zasažených participantů (v libovolném kontextu). Takové vymezení ale evidentně neodpovídá chování predikátů přirozeného jazyka, v němž je patrný rozdíl mezi významem predikátu a jeho uplatněním v konstrukcích různého typu (zde nám jde zejména o významový rozdíl mezi predikáty v základových konstrukcích a predikáty v syntakticky recipročních konstrukcích). V případě uplatnění inherentně recipročních predikátů v základových konstrukcích je sice mezi určitými participanty těchto predikátů vyjádřen vztah vzájemnosti, zároveň je však též zachován rozdíl v jejich podílu na ději/stavu označeném danými predikáty (viz odd. 3); podmínka silné reciprocity (i) tak u nich nemusí být vždy splněna. Na základě této podmínky, inspirované formální sémantikou a formálními jazyky, by tak v rozporu s intuicí v přirozeném jazyce neexistovaly žádné inherentně reciproční predikáty. Oproti tomu syntakticky reciproční konstrukce, které jsou charakterizovány mapováním participantů ve vztahu vzájemnosti na obě zasažené syntaktické pozice, je podíl na ději/stavu těchto participantů totožný: oba zasažené participanty vykazují v těchto konstrukcích stejné role; tyto konstrukce tak splňují podmínku silné reciprocity (i).

Problém s případnou asymetrií predikátů, které intuitivně vyjadřují vzájemnost, zohledňuje přístup Gleitmanové a Partee (2022). Autorky navrhují uvažovat – kromě predikátů vyjadřujících vzájemnost participantů pro všechny instance jeho participantů

(v jejich terminologii čistě symetrické predikáty)¹⁴ – též **predikáty vyjadřující vzájemnost pouze pro některé instance jejich participantů**, kde instancí predikátu P vyjadřující vzájemnost daného páru participantů A a B je tento predikát P spolu s párem A a B , pro které platí zároveň $P(A,B)$ a $P(B,A)$.¹⁵

Tímto způsobem je možné pracovat nikoli s dichotomií vzhledem k možnému vztahu vzájemnosti mezi participanty predikátu, ale se škálou predikátů. Na jednom jejím konci jsou predikáty vyjadřující vzájemnost pro všechny instance participantů (viz výše čistě symetrické predikáty, např. *meet, similar, sibling*). Dále můžeme vymezit predikáty vyjadřující vzájemnost pro některé instance participantů: zde autorky rozlišují tzv. smíšené symetrické predikáty vyjadřující vzájemnost, která však může být blokována (existují tak symetrické i asymetrické instance daných predikátů, např. *kiss, opposed to, friend*) a tzv. smíšené asymetrické predikáty, které vzájemnost mezi participanty nevyjadřují, avšak umožňují symetrické instance (např. *drown, kill, hit*). Na opačném konci této škály se pak nacházejí predikáty asymetrické pro všechny instance (autorkami označované jako čistě asymetrické predikáty, např. *contain, father, below*).

Predikáty intuitivně chápané jako inherentně reciproční pak v klasifikaci Gleitmanové a Partee (ibid.) spadají mezi čistě symetrické predikáty a smíšené symetrické predikáty, přičemž existenci čistě symetrických predikátů pokládáme spíše za okrajovou. Jak jsme totiž v předchozích oddílech viděli, základové konstrukce predikátů intuitivně chápaných jako inherentně reciproční implikují vzájemnost vysoce pravděpodobně, nikoli ale nutně: u každého z těchto predikátů totiž typicky lze najít kontexty, v nichž je vzájemnost mezi zasaženými participanty zrušena (jako u dvojic příkladů (6c) a (6d) či (7a) a (7b)). Jak vyplývá z odd. 3, tato skutečnost je dána tím, že rozložení participantů do samostatných syntaktických pozic je v základových konstrukcích těchto predikátů spojeno s asymetrií spočívající v různém podílu zasažených participantů na ději/stavu vyjádřeném predikáty.

5 Uplatnění revidovaného kritéria pro inherentně reciproční slovesa ve VALLEXu

Zopakujme, že inherentně reciproční predikáty se od predikátů bez rysu vzájemnosti v lexikálním významu odlišují právě možností vyjádřit vztah vzájemnosti mezi participanty v základových konstrukcích. Pro některé instance těchto predikátů však podmínka silné reciprocity (i) být splněna může, zatímco pro jiné nemusí. Pokud bychom tak pro vymezení inherentně recipročních predikátů přijali podmínku (i), inspirovanou formální sémantikou a formálními jazyky (viz odd. 2), museli bychom konstatovat, že přirozené jazyky v rozporu s intuicí nedisponují žádnými inherentně recipročními predikáty. Pro vymezení inherentně recipročních predikátů (s cílem jejich úplného lexikografického zpracování) proto hledáme kritérium, které by bylo možné aplikovat pro daný predikát jako takový, tedy bez ohledu na konkrétní syntaktické konstrukce, ve kterých se daný predikát uplatňuje.

Jako inspirující pojetí se jeví rozvolnění podmínky (i) v duchu přístupu Gleitmanové a Partee (2022, ms.), zde odd. 4, které tuto podmínku vztahují na jednotlivé instance predikátu (a nikoli na predikát jako takový ve všech jeho instancích). Tento přístup umožňuje lépe reflektovat rozdělení predikátů přirozeného jazyka s ohledem na možný vztah vzájemnosti mezi participanty. Jako **inherentně reciproční predikáty** tak navrhuje vymezovat takové predikáty, pro které jsou doloženy instance vyjadřující

¹⁴ Gleitmanová a Partee (ibid.) pro tuto třídu predikátů používají označení „pure symmetricals“, další třídy (viz níže) označují jako „mixed symmetricals“, „mixed asymmetricals“, resp. „pure asymmetricals“.

¹⁵ V tomto případě autorky mluví o symetrické instanci predikátu P ; asymetrickou instancí predikátu P je pak P spolu s takovou dvojicí participantů A a B , pro kterou platí $P(A,B)$ a neplatí $P(B,A)$.

vzájemnost v základových konstrukcích. Tento přístup opíráme o následující předpoklad: Existuje-li pro daný predikát i jen jediný příklad, kde je v základové konstrukci (tedy bez užití specifických gramatických prostředků) vyjádřena vzájemnost, pak musí být tento rys obsažen již v lexikálním významu daného predikátu alespoň jako rys potenciální.¹⁶

Navržené pojetí využíváme ve valenčním slovníku českých sloves VALLEX¹⁷ (Lopatková et al., 2016), kde z hlediska vzájemnosti vyčleňujeme následující třídy českých sloves: (1) inherentně reciproční slovesa, tedy slovesa, která rys vzájemnosti nesou již ve svém lexikálním významu (např. *bojovat*,¹⁸ *diskutovat*, *mísit*, *shodovat se – shodnout se*, *setkávat se – setkat se*; sem náleží i slovesa, která nabývají rysu vzájemnosti v procesu slovotvorné reflexivizace,¹⁹ např. *líbat se*, *míjet se – minout se*, *milovat se*, *potkávat se – potkat se*), (2) ostatní slovesa s možností recipročního užití, tedy slovesa, která rys vzájemnosti ve svém významu nenesou, vyjádření vzájemnosti některých svých participantů však umožňují, a to (pouze) v syntakticky recipročních konstrukcích (např. *milovat*, *potkávat – potkat*, dále např. *fotografovat*, *napodobovat – napodobit* a *oceňovat – ocenit*, z reflexivních sloves pak např. *dělit se*, *lámat se*, *půjčovat si – půjčit si*)²⁰ a (3) slovesa neumožňující vyjádření vzájemnosti (např. *následovat*, *zrodit*, *spát*).

Porovnáme-li ve VALLEXu přijatou klasifikaci sloves (1)-(3) s vymezením skupin predikátů uváděných Gleitmanovou a Partee (2022), můžeme konstatovat, že pro češtinu nevymezujeme skupinu čistě symetrických predikátů, neboť jak již bylo diskutováno výše, u každého inherentně recipročního predikátu lze najít kontexty, v nichž je vzájemnost mezi zasazenými participanty zrušena. Slovesa ze skupiny inherentně recipročních sloves (1) tak ve světle výše nastíněné diskuse považujeme za smíšené symetrické predikáty vyjadřující vzájemnost. Slovesa skupiny (2), tedy slovesa s možností recipročního užití, odpovídají smíšeným asymetrickým predikátům, které (v základových konstrukcích) vzájemnost mezi participanty nevyjadřují, avšak umožňují tvořit syntakticky reciproční konstrukce a ty pak odpovídají symetrickým instancím daných predikátů. Slovesa skupiny (3), která vzájemnost vyjádřit neumožňují, hodnotíme jako čistě asymetrické predikáty.

6 Závěr

Ukazujeme úskalí běžně přijímané definice vzájemnosti inspirující se formální sémantikou a problematičnost tam postulované podmínky silné reciprocity při posuzování základových konstrukcí predikátů, kde kromě lexikálního významu daného predikátu hraje roli též asymetrie syntaktické konstrukce, ve které se zkoumaný predikát uplatňuje.

Pro klasifikaci predikátu jako inherentně recipročního tedy navrhuje oslabit podmínku silné reciprocity tak, aby se vztahovala k určité (typické) množině instancí

¹⁶ V tomto směru tedy zpřesňujeme vymezení inherentně recipročních predikátů oproti závěrům uvedeným Kettnerovou a Lopatkovou (2020).

¹⁷ <https://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.5/>

¹⁸ V případě, že sloveso běžně popisuje dvě různé situace, a to jednak situaci vyjadřující vzájemnost (dvou) sémanticky homogenních participantů, jednak situaci asymetrickou, pak ve VALLEXu rozlišujeme dvě lexikální jednotky: jednu pro inherentně reciproční sloveso a jednu pro sloveso bez možnosti vyjadřovat vzájemnost, srov. např. *bojovat*₁ ve významu „vést s někým boj“, např. *Ztratila jsem poslední chuť bojovat s ostatními soupeřkami.*, a *bojovat*₂ v přeneseném významu „usilovat; snažit se překonat“, např. *Je třeba bojovat s pokušením.*

¹⁹ K inherentně recipročním slovesům, která nabývají rys vzájemnosti slovotvorným procesem, viz poznámku pod čarou 6.

²⁰ Reflexivizace jako slovotvorný proces u těchto sloves s sebou nese jiný význam než vzájemnost, jde mj. např. o konverziva (srov. *půjčit si od někoho něco* vs. *půjčit někomu něco*), dekauzativa (*lámat se o něco* vs. *lámat něco o něco*) či o nespécifický vztah (*dělit se s někým*).

zasazených participantů, tedy aby daný predikát vzájemnost implikoval vysoce pravděpodobně, a to s odhlédnutím od (případně) asymetrie z hlediska kontroly, iniciativy či perspektivy dané asymetrickou syntaktickou strukturací.

Bibliografie:

Dalrymple, M., Kanazawa, M., Kim, Y., McHombo, S., & Peters, S. (1998). Reciprocal expressions and the concept of reciprocity. *Linguistics and Philosophy*, 21, 159-210.

Evans, N. (2008). Reciprocal constructions: Towards a structural typology. In E. König & V. Gast (Eds.), *Reciprocals and reflexives. Theoretical and Typological Explorations* (pp. 33-103). Mouton de Gruyter.

Gleitman, L. R., Gleitman, H., Miller, C., & Ostrin, R. (1996). Similar, and similar concepts. *Cognition*, 58, 321-376.

Gleitman, L. R., & Partee, B. (2022). *Understanding symmetrical predicates*. Přednáška pronesená B. Partee na semináři Ústavu formální a aplikované lingvistiky dne 16. 05. 2022 (dostupná online <https://ufal.mff.cuni.cz/events/understanding-symmetrical-predicates>).

Gleitman, L. R., & Partee, B. H. (ms.). *Understanding symmetrical predicates*. Submitted to *Language*.

Haspelmath, M. (2007). Further remarks on reciprocal constructions. In V. P. Nedjalkov (Ed.), *Reciprocal Constructions* (pp. 2087-2115). John Benjamins.

Ivanová, M. (2020). Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. *Slovenská reč*, 85(2), 143-161.

Kemmer, S. (1993). *The Middle Voice*. John Benjamins.

Kettnerová, V., & Kolářová, V. (ms.). K reciprocitě adjektiv v češtině. Přijato k publikaci v časopise *Slovo a slovesnost*.

Kettnerová, V., & Lopatková, M. (2020). Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*, 81(4), 243-268.

Lopatková, M., & Kettnerová, V. (ms.): Ještě k modelování reciprocity v teoretickém popisu češtiny. Nabídnuto časopisu *Naše řeč*.

Knjazev, J. P. (2007). Lexical reciprocals as a means of expressing reciprocal situations. In V. P. Nedjalkov (Ed.), *Reciprocal Constructions* (pp. 115-146). John Benjamins.

König, E., & Gast, V. (Eds.) (2008). *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Mouton de Gruyter.

König, E., & Kokutani, S. (2006). Towards a typology of reciprocal constructions: focus on German and Japanese. *Linguistics*, 44(2), 271-302.

Langendoen, D. T. (1978). The logic of reciprocity. *Linguistic Inquiry*, 9(2), 177-197.

Lopatková, M., Kettnerová, V., Bejček, E., Vernerová, A., & Žabokrtský, Z. (2016). *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Karolinum.

Panevová, J. (2007). Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*, 68(2), 91-100.

Pergler, J. (2022). K vyjadřování reciprocity v češtině: souvšlyt výrazu jeden – druhý s reflexivem. *Naše řeč*, 105(4), 189-206.

Rákosi, G. (2008). The inherently reflexive and inherently reciprocal predicate in Hungarian: Each to their own argument structure. In E. König & V. Gast (Eds.), *Reciprocals and reflexives. Theoretical and Typological Explorations* (pp. 411-450). Mouton de Gruyter.